Auschwitzból haza

Jaša Almuli beszélgetése Đorđe Lebovićtyal[1]

– 1928-ban születtem a festői Zomborban, mely akkortájt úgy 30 000 lakost számlált. Amíg az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott, Zombor volt Bács-Bodrog vármegye székvárosa. Teljesen sík vidék, igen termékeny talajjal. A környező lakosság főként mezőgazdasággal foglalkozott, a városnak azonban némi bőr-, selyem-, textil- és élelmiszeripara is volt. A lakosság összetétele tarka volt: magyarok, szerbek, horvátok, szlovákok, ruszinok, németek, zsidók éltek benne. Az utóbbiak már a 18. században letelepedtek a városban, az én gyerekkoromban körülbelül 1200-an lehettek. A zsidók jól beilleszkedtek ebbe a közegbe, voltak köztük kereskedők, orvosok, ügyvédek, iparosok, földbirtokosok, kisiparosok. Jobbára askenázi zsidók voltak, Európa különböző részeiből érkeztek, egymás közt a jiddist beszélték; spanyolországi származású szefárd alig akadt köztük. A szigorúan vallásos ortodoxok kevesebben voltak, nekik külön zsinagógájuk volt. Az én családom a többséghez, a vallásilag liberális neológokhoz tartozott. A sok nemzetiség jól megfért egymással. A viszonyok úgyszólván idillikusak voltak. De talán csak nekem tűnik így, mivel ez az időszak a gyerekkoromra esik, amikor számomra minden szép volt és arányos. A nemzetiségek egyetértésben éltek: a németek (mi sváboknak neveztük őket), a magyarok, a szerbek, a zsidók. Ez a vegyes közösség szinte hibátlanul működött. Az antiszemitizmus hulláma a fasizmus uralomra kerülésével, 1933-ban csapott le ránk. Amikor középiskolás lettem, az antiszemitizmus különösen a németeknél érződött, valamelyest a magyaroknál is. A szerbeknél soha.

Az 1938/39-es tanévben iratkoztam be a zombori gimnáziumba. A városban volt még egy igen régi tanítóképző és egy kereskedelmi akadémia; Zombor kulturális és oktatási központ volt. Apám Zomborban fejezte be a kereskedelmi akadémiát, később a trieszti Assicurazioni Generali biztosítótársaság képviselője volt. Nagyapám vagyonos földbirtokos volt, a verbászi cukorgyár részvényeinek többségi tulajdonosa, a harmincas évek válsága során azonban csődbe ment. Ekkor vett egy kertes házat Zombor külvárosában, és ott élt a második feleségével (az első korán elhunyt), aki sváb asszony volt. Tőle tanultam meg németül, ami később, a koncentrációs táborban bizonyára sorsdöntő lett.

– Mi történt 1941-ben, azután, hogy Németország megtámadta és feldarabolta Jugoszláviát?

– Az országnak ezt a részét Magyarországhoz csatolták. Amikor bejöttek a magyarok, már az első napon legyilkoltak hat zsidót, ha jól tudom. Nagyon erős nyomás volt a zsidókon. Minden munkaképes férfit kényszermunkára hurcoltak, útépítésre használták őket. A magyar csendőrök heccelték és megalázták őket.

Azonban abban az időben mi mégis jobban jártunk, mint a többi jugoszláviai zsidó, a belgrádiaknál mindenképpen jobban, hiszen őket a németek már 1942-ben megsemmisítették, a horvátországi zsidókat pedig Jasenovacra hurcolták és brutálisan meggyilkolták. A magyar zsidóellenes törvények viszonylag enyhék voltak – a zsidók nem dolgozhattak állami hivatalokban és sorkatonai szolgálatot sem teljesíthettek, korlátozott számban iratkozhattak be a gimnáziumba, azonban 1942 őszéig viszonylag normálisan zajlott az élet. Ekkor a magyarok munkaszolgálatos egységekbe sorozták be a zsidókat. Egyenruhát kaptak, fegyvert azonban nem. A lapát, az ásó meg a csákány volt a fegyverük. Voltak, akik Magyarországon és a Vajdaságban dolgoztak, többségüket azonban elvitték a keleti frontra, ahol árkot ástak és tűzvédelmi erődítéseket építettek. Ez a katonai munkaszolgálat kötelező volt a 19 és 40 év közötti férfiak számára. Apámnak sajnos nem volt szerencséje, épp 40 éves volt. Elvitték a keleti frontra, és már ez év decemberében megkaptuk a hivatalos értesítést, hogy elesett. Voronyezsnél

1942 decemberében elkezdődött a nagy orosz offenzíva, ott egy egész magyar hadsereget teljesen szétvertek. A munkaszolgálatos zsidók majdnem mind elestek. A 200 zombori zsidó közül, akiket munkaszolgálatos katonai egységekbe küldtek, mindössze hatan tértek vissza. Apám eleste volt az első nagy csapás, amit megtapasztaltam. 14 éves voltam akkor. Azt hiszem, hogy ezzel vége lett a gyerekkoromnak, odalett az „idill", amiben addig éltem.

Ettől kezdve egészen 1944-ig egyfajta nyomás alatt éltem Zomborban, ez azonban inkább pszichikai nyomás volt a zsidókon, semmint valamiféle terror. Ezt a nyomást leginkább a városba érkező hírek idézték elő. Tudniillik egyre gyakrabban értek el hozzánk a hírek, hogy keleten, Lengyelországban vannak olyan lágerek, amelyekben az egész Európából odahurcolt zsidókat megsemmisítik. A Radio London említi az „Auschwitz" nevet, ami akkoriban semmit sem jelent, de bevésődik a tudatunkba, mint valami borzalmas fenyegetés. Azonban érdekes módon annak ellenére, hogy nagy veszély közeleg, és félő, hogy sorjában valóra válnak Hitler fenyegetései, amelyeket a beszédeiben kiáltott világgá, hogy ki fog irtani minden zsidót, senki a kisujját sem mozdítja. Mondhatni, hogy a zsidók egyre fatalistább módon alávetik magukat a közeledő végzetnek. A szorongó várakozás ideje volt ez tulajdonképpen.

– *Mit lehetett volna tenni a megmenekülésért?*

– Tudja, abban az időben szinte senki sem gondolkodott erről úgy, ahogy kellett volna. Ma, amikor erről töprengek, az az érzésem, hogy valamit tenni lehetett volna. Igaz, muszáj megemlíteni, hogy a zombori zsidó ifjúság soraiban már a kezdetektől, 1941-től akadtak olyanok, akik illegalitásba vonultak és a Kommunista Párthoz csatlakozva harcoltak a magyar megszállók ellen. Ezek főleg egyetemi hallgatók voltak, vagy húszan, és közülük csak Braun Olga maradt életben, aki most Szabadkán él, meg Zucker Éva, férjezett Čavčić, a vegyészet doktora, aki Belgrádban él. A többiek odavesztek a börtönökben, fölakasztották vagy agyonlőtték őket. Ez volt az egyedüli ellenállás, a többiek várakoztak és reménykedtek, hogy elkerüli őket a végzet.

– *Isten büntetése?*

– Akadtak olyanok is, akik büntetést láttak mindebben. Nagyon jól emlékszem a lengyelországi származású nagybátyámra, Wagner volt a

vezetékneve, órásműhelye volt Zombor főutcáján. Ő nagyon vallásos ortodox zsidó volt. Megjósolta a balsorsunkat, és úgy vélekedett, hogy mindaz, ami történik velünk és ami még vár ránk, azért van, mert a zsidó nép elárulta az Istenét. Azt mondta, hogy a szenvedésünk és mindaz, ami elkövetkezik, meg van írva az Ószövetségben. Többször idézett egy szöveghelyet Mózes ötödik könyvéből, és egy mondatot Ézsaiástól: „Rád hoz majd az Úr messziről, a föld széléről egy népet, amely lecsap rád, mint a saskeselyű; olyan nemzetet, amely nem kíméli az öreget, és nem kegyelmez a gyermekeknek sem… éhezve és szomjazva, meztelenül és mindenben szűkölködve szolgálod majd ezért ellenségeidet", „a nép pedig tűz martaléka lesz". Ezek a próféciák sajnos egy napon valóra váltak.
Márciusban kezdődött, pontosabban 1944. március 19-én. A német harci egységek megszállják Magyarországot, és a német katonák bejönnek Zomborba. Ez számunkra a vég kezdete.
Már április első napjaiban kezdetét veszi a zsidók letartóztatása és begyűjtése. Ennek előtte természetesen megjelennek a rendeletek, hogy a zsidók kötelesek sárga Dávid-csillagot viselni, és be kell jelentkezniük a nyilvántartásba. Ez volt az a folyamat, amellyel a németek Európában mindenütt előkészítették a zsidók elhurcolását a keleti lágerekbe „a zsidókérdés végső megoldásának" keretében. A „végső megoldás" nálunk 1944 áprilisában kezdődik, amikor a zsidókat elviszik Magyarországra, Bajára, ami ötven kilométernyire van Zombortól.
A magyar csendőrök hat napon át végezték a letartóztatásokat és a zombori zsidók elhurcolását. Én a családommal az utolsó napon kerültem sorra. Nem jut eszembe a dátum, csak azt tudom, hogy tavasz volt. Jól emlékszem a kiúttalanság és a tehetetlenség érzésére. Még arra is emlékszem, hogy azt mondták, milyen kár, hogy épp tavasszal kell meghalnunk. Voltak olyan zombori zsidók is, akik maguk választották a halált, ők maguk akarták eldönteni, hogyan haljanak meg. Öngyilkosságot követtek el. Mi nap mint nap vártuk a magyar csendőröket. Amikor bejöttek, én épp *A Thibault család*ot olvastam Roger Martin du Gard francia írótól. Megjelöltem az oldalt, hogy tudjam, hol hagytam abba, becsuktam a könyvet, és elindultam a nagy utazásra, melyről a visszatérést nem látták előre.

Ennek az utazásnak az első állomásán, Baján a zombori és környékbeli zsidókat a gabonaraktárban helyezték el. Ezután gettóba zártak bennünket, a város egy kijelölt részébe, ahova már korábban begyűjtötték a bajai zsidókat. Úgy tíz napig tartózkodtunk ott. Én akkor 15 éves voltam. Nem éreztem félelmet. Nekem és a pajtásaimnak, meg a lányoknak, akikkel barátkoztunk, nem volt olyan rossz a gettóban. Emlékszem, még mulatságok is voltak. Az idősebbek szeméből azonban kiolvasható volt a szorongás.

Május vége felé egy éjszakán valamennyiünket összeszedtek. Úgy számolom, hogy Bajáról, Zomborból, Újvidékről és más bácskai helységekből úgy négy-ötezer zsidót szedtek össze. A bútorgyárba vittek bennünket, ami a vasúti sínek mellett volt. Itt őrzött bennünket a magyar csendőrség egy éjszakán keresztül. Viszonylag tisztességesen bántak velünk, azonban reggel az SS-re ébredtünk. Ekkor kezdődnek a gorombaságok, megalázások, ütlegelések, és végül a fölpakolás a marhavagonokba. Egymás hegyén-hátán szorongtunk, nyolcvanan egy vagonban.

– Ekkor együtt volt az anyjával és a testvérével?

– Igen, velük és a nagynénémmel, anyám nővérével, akinek volt egy ötéves gyereke és állapotos volt, a hetedik hónapban. Egy különleges transzporttal indítottak bennünket útnak. Azokban a hetekben száz meg száz transzport ment a magyar zsidókkal keletre, Auschwitzba, hat transzport azonban nyugatra, Ausztriába ment.

Magyarázatképp el kell mondanom, hogy abban az időben tárgyalások folytak a „végső megoldást" kivitelező Eichmann és a magyar zsidók vezetői között a magyarországi zsidók kivásárlásáról. A nácik Eichmannon keresztül tízezer katonai teherautót és egymillió kiló kávét kértek a magyar zsidókért. Mivel ez az alku, az élő emberek eladása teherautókért és kávéért a nyugati szövetségesek beleegyezése nélkül nem volt realizálható, az egyik zsidó vezető, Joel Brand elment Törökországba, hogy tárgyaljon az angolokkal. Eichmann ki akarta fejezni készségét a magyar zsidók megkímélésére, és megígérte, hogy vagy harmincezer magyar zsidót Ausztriába irányít, mezőgazdasági munkára. A tárgyalások Eichmann-nal végül dugába dőltek, mivel a szövetségesek nem voltak hajlandók katonai teherautókat adni a németeknek. A mi transzportunk

azonban ahelyett, hogy keletre indult volna, mégis nyugatra ment. Gänserndorfban, Bécs előtt megállították a szerelvényt.
Anyámat, a nálam két évvel idősebb testvéremet és engem munkára szemeltek ki, és abba a csoportba kerültünk, amely a vasúti sínek túloldalán várakozott. Akiket munkaképteleneknek ítéltek, az öregek, a gyerekek és a kisgyerekes anyák baloldalt maradtak a vagonok mellett. Nem tudtuk, hogy ez mit jelent. Anyám megpillantotta a túloldalon a tehetetlen, terhes nővérét az ötéves gyerekkel, úgy döntött, hogy nem hagyja őt egyedül. Amikor a német őrök egy pillanatra elfordultak, átszaladtunk a túloldalra, és visszatértünk azok közé, akik voltaképpen halálra voltak ítélve.
A transzportnak az a része, amelyet munkavégzésre választottak ki, mint később megtudtam, osztrák parasztbirtokokra került. Nem vették el tőlük a holmijukat, és a családok együtt maradtak. Az osztrákok, főleg a parasztok az akkori viszonyokhoz képest elég jól bántak velük. Mindössze egy halt meg közülük, az is szívrohamban. A többi túlélte. A transzportnak abból a részéből viszont, mely továbbment Auschwitzba, mindösszsze hatan tértek vissza (az újvidékiek és a bajaiak sorsát nem ismerem, a zomboriakról beszélek). A többi elpusztult.
A sors gonosz játéka volt ez. Visszatértünk a vagonokba, adtak kenyeret, meleg levest, és mi azt hittük, hogy ez a tisztességes bánásmód jele. A németek azt mondták, hogy könnyebb munkára visznek bennünket keletre, a földművelés nehéz lenne nekünk stb. A nácik gyakran bedobtak különféle meséket azért, hogy becsapják áldozataikat.
Két-három nap utazás után érkeztünk meg Auschwitzba, pontosan június elsején. Nappal volt. Kinéztem a vagon keskeny ablakán. Amire mint első auschwitzi benyomásra emlékszem, azok a furcsa, kék-szürke csíkos egyenruhákba öltözött szerzetek voltak. Két-három óra hosszát álltunk a síneken, vártuk, hogy befejezzék a munkát az előttünk érkezett transzporttal. A csíkos ruhás emberek lehajtott fejjel mentek el a szerelvényünk mellett. Kifejezetten soványak voltak, egyáltalán, nyomorúságosan festettek. Amire emlékszem és bizonyosan életem végéig emlékezni fogok, az egyikük tekintete volt, amint hirtelen fölemelte a fejét és egyenest rám nézett. Valami leírhatatlant vettem észre a tekintetében, valamit,

amit addig soha nem láttam: a félelem, a kétségbeesés, a reménytelenség és a mérhetetlen szomorúság keverékét. Még kisfiú voltam, és azt hiszem, hogy abban a pillanatban váltam fölnőtt emberré.
Továbbvittek bennünket a zsidórámpához. Így nevezték azt a helyet, ahol megállt minden Auschwitzba érkező transzport. Szeretnék néhány szót szólni az itt zajló szelektálásról, melynek során különválasztották azokat, akiket a halálba küldtek, azoktól, akiket ideiglenes életre választottak ki, és a lágerbe küldtek. Különféle leírások vannak erről az eljárásról. Elég sok filmet és tévésorozatot megnéztem, több könyvet elolvastam erről, és meg kell mondanom, hogy a bemutatott vagy leírt dolgok legnagyobb részével nem értek egyet. Ezért tanúskodni szeretnék arról, hogy voltaképpen hogyan játszódott ez le. A saját személyes tapasztalatomat fogom elmondani, meg amit később tudtam meg, az auschwitzi múzeum archívumában kutakodva a dokumentumok között. Lehet, hogy sokan azok közül, akik leírták a megérkezésüket Auschwitzba, sokkot kaptak, és azt a bizonytalanságot, félelmet, ami később szakadt rájuk, emlékeikben a megérkezés pokoli káoszának látták. Azonban ez nem így volt.
A transzporttal való bánásmód elő volt írva, és a katonák szigorúan tartották magukat az előírásokhoz. A vagonokból való kiszállás nagy rendben zajlott. Kutyás és gépfegyveres SS-ek nem voltak. Nem volt rajtuk sisak, csak pisztoly volt náluk, és munkaegyenruhában voltak. Kivételesen figyelmesek, már-már kedvesek voltak, mindenkinek segítettek. Ha valaki kérdéssel fordult hozzájuk, udvariasan válaszoltak. Márpedig sokan kérdezték, hogy van-e ivóvíz, mert napok óta nem ittunk vizet. A katonák készségesen válaszoltak: hogyne, annyi víz van, amennyit csak akarnak. Előbb megfürdenek, aztán kapnak teát, és elhelyezik önöket a barakkokban. A holmijukat itt kell hagyniuk, majd maguk után küldjük. Szigorú parancs kötelezte őket arra, hogy így viselkedjenek. Szigorúan tilos volt ütni, nehogy pánik törjön ki. Tudniillik a pánik vagy a zűrzavar leállíthatta volna a „termelési folyamatot". Ezért a katonák az ismeretlenbe tett hosszú utazás után igyekeztek megnyugtatni az embereket. A sokk akkor következett, amikor elkezdték kettéválasztani a férfiakat és a gyermekes anyákat, egyiket az egyik, másikat a másik oldalra. Ekkor borzalmas jelenetek voltak. Azonban üvöltözést, lövöldözést, gyerekek

verését, öregek rugdosását én nem láttam. Az ilyesmi kifejezetten tilos volt. Egy perfid, alattomos ésszel kiötlött csalás játszódott le a szemünk előtt. Sajnos, a csalás sikerült, becsaptak bennünket.
Miután szétválasztották a nőket és a férfiakat, kezdődött a szelekció. A rámpánál, a kereszteződésnél az SS magasabb rangú tisztjei álltak, mindig volt köztük néhány orvos is. A munkaképeseket különválasztották azoktól, akiket munkaképtelennek, azaz haszontalannak ítéltek. Ez utóbbiakat úgynevezett „különleges elszállásolásra" jelölték ki, az előbbieket pedig a lágerbe irányították, ahol majd regisztrálják őket és bekapcsolják a termelési folyamatba. A „különleges elszállásolás" gázkamrát jelentett, halált.
– *Hogy vált el az édesanyjától?*
– Elválasztottak bennünket. Anyám, a nagynéném és a kisfia, György az egyik oldalra mentek, a nők közé, a bátyám meg én pedig a férfiak közé kerültünk. Előbb a nőket szelektálták munkára vagy halálra, majd ugyanezt az eljárást megismételték a férfiakkal. Akkor nem tudtam, hogy ez mit jelent. Én tizenöt évesen a határon billegtem, ahol eldőlt, hogy felnőtt, munkaképes férfinak számítasz-e, vagy gyereknek, akit halálra ítélnek. Engem meg a bátyámat munkára jelöltek ki, és elvittek a „szaunába". Így nevezték Birkenauban a fürdőt. Előbb azonban el kell magyaráznom a nagy halálkonszern, az auschwitzi láger alaprajzát.
A fő vagy anyaláger, amelyet a németek Stammlagernek neveztek, régi osztrák–magyar kaszárnyákban volt, amelyeket 1940-ben, Lengyelország német megszállása után koncentrációs táborrá alakítottak át. Később a láger kiterjedt, és egy egész falut magába foglalt, melyet a németek Birkenaunak neveztek el a közelben lévő nagy nyírfaerdőről, a lengyelek pedig Brzezinkának hívtak. A falut lerombolták, és fölhúzták a nagy lágert, mely három kilométernyire volt a Stammlagertől. Néhány száz barakkból állt. Bal oldalt volt a női, jobb oldalt pedig a férfi láger. Ez karanténlágerre, cseh családi lágerre, cigánylágerre, magyar lágerre és a revírre (kórházra) volt felosztva. E komplexumon belül állt a négy krematórium a gázkamrákkal.
Amikor a bátyámmal megérkeztünk Birkenau fürdőjébe, először is pucérra vetkőztettek bennünket. Ezt főként lengyel zsidók végezték. Azt

mondták, hogy csak a szemüvegünket és a nadrágszíjunkat tarthatjuk meg. Zuhanyozás után nyiratkozni vittek bennünket. Nyiratkozás közben a lengyel zsidók, akik már harmadik éve voltak Auschwitzban, káromkodtak és üvöltöztek velünk: Marhák, hogy engedhettétek meg, hogy idehozzanak benneteket most, amikor hamarosan vége lesz mindennek? Így beszéltek hozzánk, szidalmazván bennünket, amiből mi keveset értettünk. Adtak nekünk csíkos ruhát, volt, aki rövidet, más túl hosszút kapott. A „szauna" előtt láttam anyámat, amint a nők közöt áll sorba, már megfürösztve és kopaszra nyírva. Integetett nekem. Ekkor láttam őt utoljára.

Ami különösképp a szemembe tűnt aznap alkonyatkor, azok a lángnyelvek voltak és a hatalmas kéményből gomolygó sűrű füst. Gomolyog az a sűrű, büdös, fekete füst, és ráereszkedik az egész lágerre. Látom, hogy több ilyen kémény van, három vagy négy. Töprengek, hogy mi lehet ez? Mivel akkor hatodikos gimnazista voltam, és a vasérc olvasztásáról tanultunk, oda jutottam, hogy bizonyára ipari kémények.

A birkenaui láger egyik részlegébe vittek bennünket, az úgynevezett magyar lágerbe. A transzportok a magyar zsidókkal 1944 májusától ez év szeptemberéig érkeztek folyamatosan. Tudni lehet, hogy ebben az akcióban több mint 400 000 embert irtottak ki. Itt csak egy éjszakát töltöttünk, nem tudtuk, hol vagyunk és mi történik körülöttünk. Már másnap reggel felsorakoztattak bennünket az SS-esek előtt, akik újabb szelekciót végeztek. A bátyám azt mondta az SS-tiszteknek, hogy villanyszerelő. Ő az egyik oldalra került, én pedig a másikra. Elvitték Varsóba, később a dachaui lágerbe. Túlélte. Izraelben él, foglalkozására nézve villanyszerelő. Egy zombori osztálytársammal együtt, aki csakúgy 15 éves volt, mint én, a gyerekbarakkba vittek bennünket – közel kétezer gyerek Magyarországról, Lengyelországból, Csehországból, Görögországból. A kápó, egy roma srác irgalmatlanul vert bennünket egy hatalmas bottal. Később elvittek bennünket az úgynevezett „méredzkedésre". Elhelyeztek egy lécet bizonyos magasságban. Akik elmentek alatta, azokat oldalra küldték – a krematóriumba. Túl alacsony termetűek voltak ahhoz, hogy megengedjék nekik az életben maradást. Nem értettem ezt az egészet, de sejtettem, hogy valami borzalom készülődik.

Láttam egy idősebb lágerlakót, cseh volt. Odamentem hozzá, és szerbül azt mondtam neki: Én jugoszláv vagyok, mire ő azt válaszolta: Á, jugoszláv, ilyen kevés van itt. Valahogy megértettük egymást, én szerbül beszéltem, ő meg csehül. Uram, mondom neki, és ő elnevette magát ettől a megszólítástól, mi történik itt? Ő csak legyintett. Mi az a füst ott, mi az a kémény? – kérdezem. Azt mondja: Látod, ott azokat az embereket, akik lent az úton mennek? Látom, mondom. Nos, ma estére ott fognak kimenni azon a kéményen keresztül. Mivel ezt nagyon komolyan mondta, azonnal megelevenedett az emlékezetemben az, amit Auschwitzről hallottam. Szörnyen megijedtem. Elhatároztam, hogy azonnal megszököm a gyerekek közül. Megéreztem, hogy itt minden fordítva van, és a várakozásokkal ellentétben a gyerekekkel rosszabbul bánnak, mint a felnőttekkel. Miután megtudtam, hogy van egy barakk, ahol az iparosok gyülekeznek, elhatároztam, hogy átszökök oda, és villanyszerelőnek adom ki magam, mint a testvérem. Javasoltam az osztálytársamnak, hogy szökjünk át együtt. Elutasított, mondván, hogy nem mer, mert minden este létszámellenőrzés van. Hay Józsefnek hívják, jelenleg Izraelben él, építész. A hátam mögül hirtelen felbukkan egy 16 év körüli szemüveges legényke, és azt mondja szerbül: Én veled mennék. Újvidéki volt, hetedikes gimnazista. És mi ketten átmentünk a másik barakkba, az iparosok közé. Voltak ott asztalosok, cipészek, lakatosok, villanyszerelők és fogorvosok, akiket szintén az iparosok közé soroltak.

– *Hogy hívták azt az újvidéki fiút? Túlélte?*

– Kovács Bélának hívták. Nem élte túl. Valamivel később majd beszélek a sorsáról. Este a létszámellenőrzésen az SS megállapította, hogy kettővel több iparos van. A sorsdöntő pillanatok egyike volt ez, amikor életről és halálról döntöttek. A barakkfőnök elrendelte, hogy azonnal lépjenek elő a létszámon felüliek. Tudtam, hogy kilépni és beismerni a vétket annyit jelent, hogy agyon fognak verni. Jelt adtam a pajtásomnak, hogy ne moccanjon. Vártunk. A barakkfőnök többször megismételte a parancsot. Ekkor történt valami, amit máig nem értek – ketten kiléptek. Elvezették őket valahová. Mi ebben a barakkban éjszakáztunk, reggel pedig átdobtak a karanténlágerbe. Ott tetováltak bennünket. Én az A-12750 számot kaptam. Auschwitzban minden táborlakót tetováltak a bal csuklóján.

Amikor érkezni kezdtek a magyar transzportok, bevezették az „A" sorozatot, később a „B" sorozatot, hogy ne lehessen megállapítani a regisztrált táborlakók pontos számát. A táborlakók listáin, mint később megtudtam, azon a napon 400 000 tetovált szerepelt, ezek közül azonban akkor már csak 80 000-en voltak életben. Amikor megkaptuk a számokat, átdobtak bennünket három kilométerrel arrébb, a Stammlagerbe. Így váltam az Auschwitz I. rabjává.

– Mi történt azokkal a gyerekekkel, akiktől elszökött?

– Hay József elbeszélése szerint, azok közül, akik abban a barakkban maradtak, sokan meghaltak. Nagyon gyakran szelektálták őket, a maradékot a dachaui vagy a neuengammei lágerba vitték. Hay Dachauban élte túl. Később olvastam dokumentumokat, amelyekből kiderült, hogy akiket átdobtak Neuengamméba, azokat in vivo orvosi kísérletekhez használták. Egyikük sem élte túl.

Hadd mondjak valamit a Stammlagerről. Ez 28 vöröstéglás épületből állt, amelyeknek volt földszintjük, emeletük és manzárdjuk. Első pillantásra hibátlan volt minden – nyírt gyep, fasorok, virágágyások, nyírott bokrok, kórházépületek korszerűen berendezett műtőkkel, nagy fürdő, bordély, mozi. Külső szemmel nézve csak csodálhatnánk. Ilyen benyomást szerzett a Vöröskereszt küldöttsége is, amikor 1944 szeptemberében látogatást tett Auschwitzban. Minden lágerlakónak volt saját ágya két pokróccal. Rendes mosdóhelyiségek álltak rendelkezésre.

Miért volt ez így? Azért, mert ez tökéletes álca volt, mely eltakarta, hogy mi történik a háttérben. Tudniillik csak három kilométerrel odébb az emberiség történetének legmonstruózusabb bűncselekménye zajlott. Minden jól ki volt találva és hibátlanul végbe víve. A stammlagerbéli rabok iparosmunkát végeztek, a környékbeli mezőgazdasági birtokokon dolgoztak, a németek garázsaiban javították a járműveket, pékek, hentesek voltak. Ezek az üzemek mind a lágerhez tartoztak, ugyanis a láger önfenntartó volt. Nekem alkalmam volt mindezt bejárni, látni, ezért tudok beszélni róla.

– Ön mit csinált?

– Először a karanténban voltunk. A tisztaságot kíméletlen fegyelemmel tartották fenn, Auschwitzban nem volt tetű. A karanténban semmit sem kellett csinálni. Menetelési gyakorlatok voltak, tanították, hogy kell vi-

selkedni az SS-esekkel. Én szerencsémre tudtam németül, és értettem a parancsokat. Nagyon nehéz volt, hogy teljesen egyedül vagyok, de csakhamar felfogtam, hogy harcolnom kell a fönnmaradásomért, és nincs panaszkodás. Igaz, szerencsémre az újvidéki srác jóban-rosszban velem tartott. Két hét karantén után azzal kezdődött a nap, hogy reggel szakmák szerint fölsorakozunk, jönnek a munkaegységek vezetői, és kiválasztják az iparosokat, akikre szükségük van. A cimborám szintén villanyszerelőnek jelentkezett, de mi nem kellettünk, mert túl fiatalok voltunk. Egy hét múlva kétkezi munkákra osztottak be bennünket. Én a „Peterson Kommandó"-ba kerültem. Árkot ástunk és vízvezetékcsöveket, csatornacsöveket fektettünk le. A barátomat, Bélát rosszabb helyre küldték, a „Kohlen Kommandó"-ba, szénkirakodáshoz. A munka, amit végeztem, nem volt könnyű, de összeszorított foggal csináltam egész júliusban, a legnagyobb hőségben. Egy napon a kápó fölfigyelt arra, hogy több nyelven beszélek, és maga mellé vett. „Pipl"-nek (kölyök) nevezett. Én hordtam és osztottam ki a vizet azoknak, akik dolgoztak, ételért mentem a lágerbe, olyan kifutófiú-féle voltam. Ez természetesen sokkal könnyebb munka volt, de ennél is fontosabb volt, hogy sok mindent láthattam és megtudhattam, tulajdonképpen mi történik Auschwitzban. Az édeskés, szörnyű bűz az egész lágerre rátelepedett. Szakadatlanul érkeztek a transzportok Magyarországról, a csehországi Teresienstadtból, Görögországból, Olaszországból, a még fennálló lengyelországi gettókból, és a könyörtelen gépezet darálja, darálja őket…

– Hogyan tudta meg, hogy mi zajlik?

– Főként a régi táborlakók elbeszéléseiből, igazi szemtanúk azonban nem voltak. A „Sonderkommandóban" dolgozókat – így nevezték azt az egységet, mely a krematóriumban a hullaégetésnél dolgozott – háromhavonta leváltották, azaz meggyilkolták őket. Új rabokat raktak a helyükbe.

– Ők hol laktak?

– A krematórium fölötti padláson laktak. Lehetetlen volt érintkezni velük. Titkos csatornákon mégis kapcsolatot tartottak a lágerbéli ellenállási mozgalommal, mely elég erős volt. Üzeneteket küldtek arról, hogy valójában mi történik.

– Meséljen valamit a személyes tapasztalatairól. Ön, mint kis kifutófiú az árokásó és csőlerakó egységnél, a láger szélesebb övezetében is mozoghatott?

– Nem, akkor még nem. Mint a „Peterson Kommando" tagja nem volt nagy mozgásköröm. Csak olyan helyeken jártam, ahol az egység vízvezeték- és csatornacsöveket fektetett le a lágerben és a lágeren kívül. Később nyertem betekintést abba, ami zajlik, akkor, amikor visszakerültem az iparosok közé. Annak előtte csak azt tudtam, amit az idősebb táborlakóktól hallottam. Megtudtam azt is, hogy a lágerben van egy 11. blokk, a lágerbörtön, ahova azokat a táborlakókat zárják be, hogy megkínozzák őket, akik megszegik valamely szabályt. A lágerszabályok nagyon szigorúak voltak, a büntetés 25 vagy 50 botütés volt, miközben a megbüntetettnek németül számolnia kellett az ütéseket, s ha tévedett, a botütés megismétlődött.
A háború után azt beszélték és írták, hogy Auschwitzban a szadisták orgiáztak. Azt hiszem, hogy ez elferdített kép. A SS-eseknek tilos volt saját elképzelésük szerint gyilkolni a foglyokat. Ezenkívül halálbüntetés terhe alatt tiltották nekik, hogy szexuálisan érintkezzenek a rabnőkkel. Csak akkor kínozhatták a rabokat, ha ezt kifejezetten parancsba kapták. Meg volt határozva, hogy ki, mikor és hogyan kínoz. A terror megfontoltan, módszeresen, írásos szabályok szerint működött.
– Ön mit látott mindebből?
Azt láttam, hogy az SS-esek csak nagyon ritkán verik a táborlakókat, viszont a kápók és a Blokkältesték, vagyis a felügyelők sokszor ütik őket. Ők szintén foglyok voltak, főként német bűnözők, zöld háromszöget viseltek. Az SS meghosszabbított kezei voltak.
– Ki volt az ön kápója?
– Az én kápóm egy német volt, és Brunónak hívták. Bűnöző volt, háromszoros gyilkosságért elítélve; halálra ítélték, amit életfogytiglani börtönre változtattak, végül átdobták a lágerbe.
Én a „Peterson Kommandó"-ban dolgoztam egészen szeptember elejéig. Ekkor egy napon, ha nem tévedek, szeptember 13-án az amerikai repülőgépek lebombázták az I. G. Farben gyárat, mely mesterséges benzint gyártott, és úgy tíz kilométerre volt Auschwitztól.
Több bomba a tábor területére hullt, száz fogoly meghalt, közel kétszázan megsebesültek, és elég sok SS-tiszt is elesett. Ennél is fontosabb volt azonban, hogy elszakadtak az elektromos vezetékek és sok üvegtábla kitört, megrepedt. Másnap reggel munkába indulás előtt a hangszórókon

keresztül az Appelplatzra hívtak minden iparost. Odamentem és beálltam a villanyszerelők közé. Az utolsó sorban két lengyel állt, én melléjük álltam. Piros háromszöget viseltem sárga karszalaggal. A sárga karszalag azt jelentette, hogy zsidó, a háromszögben pedig ott volt a nemzeti hovatartozás kezdőbetűje, az én esetemben: „Y". A lengyelek szidalmazni kezdtek: Jugó, mars, mit keresel te itt?! Lökdöstek és ütöttek. Ebben a pillanatban valaki megrántotta a ruhaujjamat: állj ide! Egy magas férfi volt, aki piros háromszöget viselt, ami azt jelentette, hogy politikai. Cseh volt. Mellé álltam. Jelt adott, hogy hallgassak és várjak. Egyszer csak kiléptünk. Megkérdeztem a csehet, hogy kik vagyunk, mire azt válaszolta: üvegesek. Mondtam neki, hogy erről a szakmáról fogalmam sincs (igaz, villanyszerelő sem voltam), mire azt válaszolta, hogy az egész egységben senkinek fogalma sincs erről a szakmáról. „Üvegesből" harminc volt abban az időben, s ebből mindössze négy igazi mester. Ivannak hívták azt a férfit, aki bevezetett az üvegesek közé, és gépészmérnök volt.

– És azok a lengyelek, akik elzavarták, szidalmazták önt, ők mik voltak? Sárga szalagot viseltek?

– Nem, ők árja lengyelek voltak. A lengyelek nagyon csúnyán viselkedtek. Ők meg az ukránok nagy antiszemiták voltak. Én még elég jól megúsztam náluk, mert a „jugoszláv" jelzést viseltem, a jugoszlávokkal szemben pedig visszafogottabbak voltak, mert féltek tőlük. A jugoszláv lágerlakók nem voltak antiszemiták, nagyon szolidárisak voltak, a lengyelek viszont soviniszták és antiszemiták voltak, és kizárólag egymást segítették. Szerencsémre Ivan keze alá kerültem. Az inasának fogadott. Mindig vele mentem dolgozni, cipeltem a szerszámosládát, gitteltem és behelyeztem az ablakokat. Ivannal szinte az egész lágert bejártuk. Voltam a pékségben, a mészárszékben, a lóistállóban, a női lágerben, az SS-ek magánlakásaiban, a katonaklubban; jártam Auschwitz városában is, mely mindössze néhány kilométerre volt a lágertől. A városban jártam a Gestapo épületében és a tiszti kaszinóban. A táborparancsnok, Rudolf Hess villájában is voltam, megismerkedtem a feleségével, Hedviggel, és láttam a gyerekeiket. Voltam az altáborokban, amelyek főleg mezőgazdasági jellegűek voltak: Budy, Plawy, Rajsko, Babice, Harmeze. A rajskói női táborban gyümölcsöt és zöldséget termesztettek, Joachim Caesar

volt a táborparancsnok, aki magasrangú SS-tiszt létére kivételes egyéniség volt. Mindent megtett, hogy megmentse rabnői életét. Rendhagyó magatartása okán a háború után nem ítélték el. A hetvenes években hírt kaptam felőle. Münchenben élt mint agrármérnök. Jártam a női fürdőben is, és tizenöt évesen száz meg száz meztelen nőt láttam. Olyan életet éltem, mely a rabok többsége számára elképzelhetetlen volt. A munkám bizonyos privilégiumokkal járt, tudtam szerezni élelmet és egyéb létszükségleti cikkeket.

Az Union kézigránátgyárban is üvegeztem. Itt főleg nők dolgoztak. Találkoztam egy fiatal zombori nővel, akit Landau Klárának hívtak. Ma Izraelben él, balettiskolája van Jeruzsálemben. Ez volt az első alkalom a lágerben, hogy ismerőssel találkoztam. Ennek megörültem, de meg is rázott. Először is az anyám után kérdezősködtem. Klára nyíltan megmondta az igazat: anyám már nem él, augusztus elején egy szelekción elkülönítették és elvitték a gázkamrába.

Miután helyrejöttek a bombázás utáni állapotok, az üvegesek csoportjából visszaküldték a rabokat oda, ahonnét jöttek. Engem meg egy fiatal románt megtartottak inasnak. Most tizenöten voltunk, a kápónk lengyel volt, az írnokunk holland zsidó, volt köztünk egy francia, egy görög és két magyar is, apja és fia. Egyedül ők voltak igazi üvegesek. Tarka társaság volt, szinte egész Európából, és kivételesen szolidáris. Nem akarom bő lére ereszteni, azt hiszem, elérkeztem az elbeszélésem legborzasztóbb részéhez.

1944 október elején a Sonderkommando tagjai elhatározták, hogy felkelést robbantanak ki. A felkelés október 7-én tört ki. A IV. krematórium Sonderkommandójában dolgozó rabok saját készítésű bombákkal fölrobbantották a krematóriumot, lelőtték az SS-eket és szökni próbáltak. Csatlakoztak hozzájuk a II. krematórium sonderkommandósai. Az SS motoros egységei csakhamar bekerítették a lázadókat. Egyenlőtlen harc volt. A Sonderkommando mintegy 250 tagja és 20 SS-katona elesett. A lázadás elfojtása után megtorlásként agyonlőtték a Sonderkommando 200 tagját. Csak mintegy 180-an maradtak életben. A felkelés voltaképpen Auschwitz végének kezdetét jelentette. Három héttel a felkelés után megérkezik az utolsó transzport, mely „különleges elszállásolást”

igényelt – zsidók a csehszlovákiai Teresienstadt lágerből. November elején a Sonderkommando 180 rabjából 150-et likvidáltak. A maradék 30-at áthelyezték az V. krematóriumba.
Engem mint üvegest a „Krematorium Abbruch Kommandó"-ba helyeztek (ez volt a krematórium lebontását végző egység). Himmler ugyanis parancsba adta a II. és III. krematórium lebontását (a IV.-et már lebontották), mert fenyegetett az orosz támadás, és fönnállt a veszély, hogy fölfedezik a bűntény nyomait. Ezeket a részleteket természetesen a háború után tudom meg. November végén, a dátumot nem tudom pontosan, bekerülök a lebontást végző iparosok csoportjába. Vagy 70-en voltunk. Az volt a parancs, hogy a krematórium felső, téglából épített részét bontsuk le, a részeket jelöljük meg és csomagoljuk be, majd pakoljuk föl a vagonokra, hogy elszállítsák őket, nyilván, hogy máshol ismét föl tudják majd állítani a krematóriumot. Egy nappal azelőtt, hogy megérkezett volna az én lebontási kommandóm, meggyilkolták az auschwitzi gázkamrák utolsó áldozatait: a női láger 13 rabnőjét.
Tehát abban a szerencsében vagy szerencsétlenségben részesülök, hogy láthatom a krematóriumokat és a gázkamrákat olyannak, amilyenek egy nappal korábban voltak, amikor még működtek. Ezt az érzést nem bírom leírni. Mi hallottunk a gázkamrákról, elég sok mindent hallottunk a tömeggyilkosságokról, de mindezt nem láttuk. Élt bennünk a remény, hogy kitaláció az egész. Amikor megállapítottam, hogy igaz, sokkot kaptam. Itt találkoztam a Sonderkommando egy tagjával, aki pontosan elmondta nekem, hogy mik történtek ebben a higiénikus halálgyárban. Ezt később a *Mennyei osztag* című drámámban fogom majd hasznosítani.
– *Mondja el, hogy mit látott a krematórium lebontásán dolgozva.*
– Nem tudtam azonnal átlátni a krematórium struktúráját. Amint megérkeztünk, nekiláttunk a munkának. Mi, üvegesek leszedtük az ablakokat és kiemeltük az üvegtáblákat, megszámoztuk, szalmával bélelt ládákba csomagoltuk őket; a ládákat később fölpakolták a vagonokba. Ebédidőben lementem a föld alá. Tudniillik a gázkamrák a föld alatt voltak, „bunkereknek" nevezték őket. Lementem a lépcsőn. Sötét volt. Lépéseket hallottam a hátam mögül. Megfordultam és láttam, hogy egy SS-es

követ, azoknak az őröknek egyike, akik elkísértek bennünket a lágerből a krematóriumba. Idősebb forma férfi volt, tartalékos katona. Gyertyát tartott a kezében. Együtt léptünk be a gázkamrába. Ott álltunk, ő, az SS, meggyújtott gyertyával a kezében, s mellette én, a rab, mindketten megrökönyödve és halálra válva. Az SS egész testével reszketett és megállás nélkül ismételgette: Én Istenem, én jó istenem.

Megpróbálom leírni, hogy nézett ki ez a tökéletesre konstruált embermegsemmisítő gépezet. A torony felső részében voltak az égetőkemencék, az alsó részében a megsemmisítésre szolgáló helyiségek. Széles lépcsőn kellett lemenni, mely középütt el volt választva egy csúszdával azok számára, akik súlyos betegek voltak és nem voltak képesek lemenni a lépcsőn. Előbb a vetkőzőbe mentek. Láttam a vetkőzőt. Még semmi sem volt lebontva. Egy hosszú helyiség, tiszta, rendes, megszámozott fogasokkal és a fal mellett sorakozó padokkal. Az egyik oldalon ajtó a Vöröskereszt jelével. Álajtó volt, sehova sem vezetett. Mindenütt feliratok: Kupatilo, Waschraum, Kupka, Fürdőház. Nyilak jelezték a gázkamrába vezető utat.

A csalás maradéktalan volt. Később megtudtam, hogy a vetkőzőben gyakran megjelentek fegyvertelen SS-esek, akik kivételesen jóhiszeműek voltak, néha csokoládét osztogattak a gyerekeknek. Hangszóró is volt, melyen keresztül zenét sugároztak, főleg szórakoztató zenét, kabarészámokat. A hangszórókon keresztül időről időre bemondták: Önök a fürdőházban tartózkodnak. Vetkőzzenek le, a ruhájukat akasszák fel a fogasra. Jegyezzék meg a számot, hogy fürdés után megtalálhassák a ruhájukat…

A vetkőzőből a gázkamrákba vezetett az út. Kettő volt. Egy nagy, amelybe körülbelül 2000 ember fért be, és egy kisebb, amelybe még 1500 belefért. Szürkére festett ablaktalan falak, betonmennyezet, álzuhanyrózsákkal. Amikor becsukódott a masszív tölgyfaajtó, eloltották a villanyokat, és a plafon nyílásain bedobálták a hidrogén-cianid kristályokat, amelyet Zyklon-B-nek neveztek el. A levegővel érintkezve a kristályokból halálos gáz szabadult fel. Az ajtón volt egy kémlelőnyílás, ezen keresztül szemlélhették az SS-hóhérok áldozataik agóniáját.

– *Tiszta volt a gázkamra, vagy látta az utolsó öldöklés nyomait?*

– A helyiség teljesen tiszta volt. Ugyanis amint megsemmisítettek egy transzportot, a Sonderkommando tagjai gumicsövekkel felmosták és kiszellőztették a helyiséget. Egyébként, az áldozatok a fürdőbe való bemenetel előtt szappant kaptak. Találtam egy egész doboz ilyen szappant. Fehér volt, tojás alakú, gipszből. Úgy nézett ki, mint az igazi szappan. Ezt osztogatták az áldozatoknak, hogy becsapják őket.
– *Hány álzuhanyrózsa volt a plafonon?*
– Nem tudom pontosan megmondani, azt hiszem, három vagy négy sor volt. Később megállapítottam, hogy a zuhanyrózsákat szöggel verték be a plafonba, vízvezetékcsövek nem voltak.
– *Hova ment ezután? Önnel ment az SS is?*
– Nem, nem jött velem. Ekkor láttam először a gázkamrát. Később még többször lementem, néztem és néztem. Tudtam, hogy mindent jól meg kell jegyeznem, mert ha túlélem, tanúskodnom kell. Megpróbáltam mindent megjegyezni.
A gázkamra kijáratánál egy teherfelvonó volt. A sonderkommandósok csáklyával húzták ki a tetemeket, bepakolták őket a felvonóba, és fölvitték őket egy feketére festett helyiségbe, mely a holttestek tárolására szolgált. Innen nyílt az ajtó az úgynevezett „fogászati rendelőbe", ahol műtőasztalok voltak. Itt kihúzták a tetemek aranyfogait. A női tetemeket lenyírták, mert a hajnak különleges értéke volt. Innen a hullákat kis vagonokban átgurították az „égetőterembe", ahol elégették őket. A hullatároló helyiségben volt egy mellékajtó, mely az udvarba vezetett, ahol a hullákat nagyobb vagonokba pakolták, és elvitték őket az égetőgödrökig, amelyeket akkor használtak, amikor a krematórium kemencéi megteltek.
Ez volt a részletesen kidolgozott processzus, a szörnyű becsapás, amelyet módszeresen hajtottak végre attól a pillanattól kezdve, hogy az emberek kiszálltak a vagonokból, addig a pillanatig, míg beléptek a gázkamrába. Mire az áldozatok leleplezték a csalást, késő volt. Igaz, vannak rá bizonyítékok, hogy némely transzportok tudták, hogy hova viszik őket, az emberek tudták, miről van szó, mégsem lázadtak fel, fatalistán elfogadták borzalmas sorsukat.
Egész decemberben a krematórium lebontásán dolgoztam. Tulajdonképpen két krematóriumot bontottunk le, a II.-t és a III.-at. A birkenaui

láger végében voltak egymással szemközt. Most azon a helyen egy nagy nemzetközi emlékmű áll az auschwitzi áldozatok emlékére. Ez a két krematórium volt a legnagyobb, a IV. és az V. kisebb volt, közelebb az erdőhöz. Amikor végeztünk a munka szakmai részével, és leszedtük a tetőket, csak a vasbeton alapok maradtak. Lyukakat fúrtak belé a dinamitnak.
El kell mondanom azt is, hogy a krematórium övezetében óriási menynyiségű emberi hamut láttam. A rabok talicskákba lapátolták a hamut, és eltolták a mély gödrökig, ahová belefordították. Emberi hamu hegyei voltak azok. Elmondom azt is, hogy mi történt az első estén, amikor visszatértünk a táborba, miután elvégeztük az aznapi munkát a krematóriumban. Este, amikor visszaérkeztünk, szinte az egész tábor összegyűlt a kapunál. Vártak bennünket, várták, hogy hírül adjuk: nincsenek gázkamrák, hazugság, kitaláció az egész. Annak ellenére, hogy szüntelen belélegeztük az elégetettek füstjét, annak ellenére, hogy annyi mindent meséltek az emberek, és jól tudtuk, hogy mi van, mégis mindenkiben élt még a remény, hogy mégsem igaz ez az egész.
A Sonderkommandónak az a tagja, akivel megbarátkoztam, a nevét nem tudom, azt üzente a bajtársaimnak, hogy minél tovább húzzuk-halasszuk a munkát, mert a krematóriumok felrobbantása után valószínűleg likvidálni fognak bennünket. A tanúkat mindig likvidálják. Amenynyire lehetett, elhúztuk a munkálatokat. Eljött az újév. Január elején sok hó esett. Abban az évben kemény tél volt. A III. krematórium lebontása befejeződött, és felrobbantották. Végignéztem. Nem messze tőlem egy SS-tiszt állt, azt hiszem, hogy a II. és III. krematórium parancsnoka volt, Muhsfeldt, akit a háború után a krakkói perben halálra ítéltek. Dermedten állt, mint a szobor, és amikor a krematórium a levegőbe repült, azt mondta olyan hangosan, hogy mindannyian hallhattuk: Micsoda szarás.
Ez 1945 januárjában volt. Be kellett fejezni a II. krematórium bontási munkálatait is. Lassan dolgoztunk, húztuk-halasztottuk, tudván, hogy a munka vége a mi végünket is jelenti. Január huszadikán elkezdődött a Vörös Hadsereg nagy téli hadjárata. Varsónál áttörik a frontot, és Szilézia felé hatolnak. Január tizenhetedikén érkezik a parancs Auschwitz kiürítésére. Elégetik a dokumentumokat, égnek a máglyák, az SS-ek betörik az ablakokat, részegen dühöngnek. Mi civil ruhát kapunk, választhatunk.

A raktárak zsúfoltak. Megtartják az utolsó appelt. A háború után megtudom, hogy az utolsó appelon Auschwitzban és Birkenauban 66 000 rab és rabnő állt sorba a 402 000-ből, amennyit a tábor nyilvántartásában jegyeztek.

Gyalog evakuáltak bennünket. A visszavonulás során teljes volt a zűrzavar. A parancs úgy szólt, hogy aki egészséges és képes gyalogolni, annak mennie kell; a betegek maradjanak a kórházban vagy a barakkokban. Mi jól tudtuk, mit jelent a táborban maradni akkor, amikor a németek visszavonulnak. A biztos halált. Mégis sokan voltak, akik inkább a halált választották, semmint hogy újabb kínoknak tegyék ki magukat. A január 19-re virradó éjszakán indultunk neki nyugatnak; ezt az erőltetett menetet „halálmenetnek" nevezik. Mínusz 25 fok volt. Az orosz ágyúk már nagyban dörögtek, a horizonton látszottak a torkolattüzek. A mi menetoszlopaink voltaképpen menekültek az oroszok elől, akik a hátunkban voltak. Ebben a zűrzavarban szem elől vesztettem Ivant, a csehet, aki bevitt az üvegesek közé. Soha többé nem láttam. A háború után Prágában kérdezősködtem utána, de nem tudtam a vezetéknevét, nem sikerült megtalálni. Azt sem tudom, hogy mi lett azzal a sonderkommandóssal, akivel rövid életű barátságba keveredtem. Azt hiszem, hogy már nincs életben.

Kovács Béla, aki velem együtt szökött meg a gyerekbarakkból, az evakuáció egész ideje alatt mellettem volt. Egymás mellett gyalogoltunk. Három napig tartott a menetelés. Vagyis csak éjszaka mentünk, mellékutakon, mert a főutakon a német katonaság vonult vissza. Tankok és ágyúk vonultak, mi pedig a mellékutakon caplattunk térdig érő hóban. Szörnyen hideg volt. Életemben először hallottam fákat megrepedni a fagytól. Kettéhasad a fa, és kidől. Lidércnyomásos éjszaka volt. Aki megállt vagy kivált a menetből, azt azonnal agyonlőtték. Biztosan tudható, hogy a „halálmenet" útját tizenkilenc tömegsír kíséri. Sohasem állapították meg az odaveszettek pontos számát.

– *Meddig tartott az ön első útszakasza?*

– Az első éjszaka után hajnalban megálltunk egy falu szélén. Emlékszem, az istállóban aludtam, s a következő éjszakán tovább folytattuk utunkat. A harmadik éjszakán járás közben aludtam. Reggel odaértünk egy sziléziai helységbe, Leslau volt a neve. Itt nyitott vagonokba raktak és

különböző lágerekbe szállítottak bennünket. Hogy hova, az attól függött, kinek milyen szerencséje volt és mennyire kedvezett neki a sors. A nők zömét Ravensbrückbe szállították, a férfiakat Gross-Rosenbe, Mauthausenbe, Buchenwaldba, Dachauba és Bergen-Belsenbe.

– Ön hova került?

– Én Gross-Rosenbe kerültem. Százhuszunkat tömtek bele a nyitott marhavagonokba, nem bírtunk állni. Az emberek éhen haltak, megfagytak, kiszáradtak, elfogyott az utolsó csepp erejük is, és mi kidobáltuk őket a vagonokból. Mögöttünk egy másik tehervonat-szerelvény jött, mely fölszedte a tetemeket. Gross-Rosenben csak rövid ideig voltam. Egy nagy barakkba raktak bennünket. Kovács Béla is velem volt. Addig nem váltunk el. Azonban a sors megint eljátszott velem. Besoroltak egy húszas csoportba, pokrócokat kellett hoznunk a raktárból. Munka közben folyton provokált egy részeg SS. Tudtam, hogy az efféle játékok általában tragikus véget érnek, ezért kihasználtam az első kínálkozó alkalmat, hogy kereket oldjak ebből a csoportból. Láttam egy csoport rabot, akik szalmát hordtak be valami pincébe, hozzájuk csatlakoztam. Éjszakára ott tartottak bennünket abban a pincében. Vagy 300-an aludtunk ott. Éjszaka beállítottak az SS-esek, és válogatni kezdték a munkaképeseket. Úgy 150 rabot választottak ki, köztük engem. Elvittek bennünket a vasútállomásra. Kaptunk egy-egy egész kenyeret (ami igazi vagyon volt), majd húszasával fölraktak bennünket a vagonokba, ami szintén furcsa volt. Álcának kellettünk a fegyverszállításhoz. A németek tankokat meg az ágyúkat szállították ezzel a szerelvénnyel, és a hadiszállítmányhoz csatolták a rabokat, hogy így becsapják a szövetséges repülőket, akik ebben az órában már uralták az égboltot Németország fölött. A mi transzportunkat megtámadták az amerikai repülők, az úgynevezett „kukoricadarálók", amelyek nagyon alacsonyan repültek. Gépfegyvertüzet szórtak ránk. Az első sortűz alatt a velem egy vagonban lévő rabok fele elesett. Mi, akik sértetlenek maradtunk, kiugráltunk a vagonból, elkezdtünk kiáltozni és integetni. A repülők nem támadtak tovább, elrepültek. A 150-ből csak 60-an érkeztünk meg Sachsenhausenbe. Ez volt az egyik legrégibb németországi tábor, mindössze húsz kilométernyire Berlintől. Rengeteg, számomra teljesen ismeretlen emberrel kerültem egy barakkba. Időköz-

ben ugyanis elveszítettem a kapcsolatot azokkal, akiket Auschwitzból ismertem.

– Mi történt az újvidéki Kovács Bélával?

– Kovács Béla Gross-Rosenben maradt a barakkban, őt nem küldték el pokrócért, mint engemet. Úgy gondoltam, hogy másnap majd meglátogatom, de többé soha az életben nem láttam. A felszabadulás után egy volt zombori rabtársam elmondta, hogy a flossenbürgi táborból visszavonuló rabok nagy csoportjában volt, és útközben, sajnos, meghalt.

Sachsenhausenben magunkra hagytak bennünket. Semmit sem dolgoztunk, „többlet" voltunk. Vártunk, minden éjszaka vártuk a teherautókat, hogy értünk jöjjenek és elvigyenek a krematóriumba. Egy februári reggelen vagy hétszáz rab elhagyta a lágert. Én is köztük voltam. Közönséges facipő volt a lábunkon, harisnya nélkül. Emlékszem, sűrűn esett a hó. Keresztülmentünk a szétbombázott Berlinen, a néptelen, kísérteties városon. Zárt vagonokba raktak bennünket. Február végén indultunk el Sachsenhausenből, Észak-Németországból és március elején érkeztünk meg Mauthausenbe, Ausztriába. Sokat tudnék mesélni erről az útról, mert élelem és víz nélkül utaztunk kilenc napon át, úgyhogy Mauthausenbe csak a szállítmány fele érkezett meg. Emlékszem, hogy fejszével kellett kiszedniük a vagonokból a hullákat, mert odafagytak a padlathoz. Szerencsére útközben esett a hó, beesett az ablakon, és mi ettük. Mindent kibírtam, mert viszonylag jó fizikai kondícióban voltam, ami azonban gyorsan romlott.

Mauthausenben egy karanténbarakkba kerültem, azt hiszem, a 22-es számúba, amelyben egy német bűnöző volt a Blockälteste. Ő kalóz volt, a saját hajójából támadta a kereskedelmi hajókat a La Manche csatornán és a Földközi-tengeren. Nagyon kegyetlen ember volt, de szerencsére hullámzott a hangulata. Hol rosszkedvű volt, hol meg jókedvű, olyankor mesélt nekünk, dicsekedett a kalózkalandjaival.

Az egész márciust a karanténban töltöttem. Semmit sem csináltam. Silány élelmet kaptunk, de életben tartott bennünket az, hogy nem dolgoztunk. Szerencsétlenségünkre abban az évben nagyon lassan tavaszodott. Még áprilisban is hideg volt. Ekkor a mauthauseni zsidók zömét átdobták két kilométerrel odébbra, egy sátortáborba, ahol már ott voltak

a munkaszolgálatos magyar zsidók. Egyenruhát viseltek. Szerencsétlenségünkre az amerikai felderítő pilóták észrevették az egyenruhás munkaszolgálatosokat és arra a megállapításra jutottak, hogy ezek magyar katonák. A következő éjszakán az amerikai gépek bombákat szórtak a táborra. Több száz rab meghalt emiatt a végzetes félreértés miatt.
A bombázás után már csak néhány napig maradtunk ebben a táborban. Tovább hajtottak bennünket Ausztria szívébe. Három napig gyalogoltunk elgyötörten, elcsigázva, legvégső erőfeszítésünkkel. Aki megállt, aki nem bírt járni, azt útközben megölték. A negyedik napon megérkeztünk egy sűrű erdőbe. Volt ott néhány barakk (az igazi funkciójukat nem ismertem), szögesdróttal körülvéve. Hét-nyolc barakk lehetett. Odavittek bennünket. Már április vége volt, a háború a vége felé közeledett. A lágerben találtam egy röpcédulát Hitler fekete keretes fényképével. „A Führer halott" – állt rajta. Később megtudtam, hogy ez a névtelen tábor az erdőben valahol Wels és Gunskirchen között lehetett. Tulajdonképpen azért vittek oda bennünket, hogy ott majd likvidáljanak. A táborparancsnok azonban nem hajtotta végre a parancsot. Tudta, hogy elvesztették a háborút, ezért át akart adni bennünket a szövetségeseknek, hogy ily módon igazolja magát. Meghagyta az életünket, de sem élelmet, sem vizet nem adott. A lágerben nem volt se vízvezeték, se kút, semmi innivaló nem volt. Vártuk a szövetségeseket, és várakozva haldokoltunk. Kitört a kiütéses tífusz, tele voltunk tetvekkel. Kezdetben a barakkok mellé raktuk a tetemeket, mint a fatörzseket, egymás tetejére. Később már ezt sem tettük, csak feküdtük és várakoztunk, semmihez se volt erőnk. Emlékszem, csalánt ettem, csigákat fogtam és élve megettem őket. Gyakran esett, és az erdő tele volt csigákkal. Május 1-én és 2-án hó is esett, ez volt a szerencsénk, volt mit innunk. Május ötödikén estefelé befutott a táborba egy amerikai felderítő osztag: négy katona dzsipben. Német őrség már nem volt. Azok a rabok, akikben még volt szemernyi erő, rávetették magukat a katonai élelmiszerraktárra. Ész nélkül kapkodták el egymás elől az élelmiszert. Nekem nem volt erőm, csak ültem és néztem. Azok, akik megkaparintották az élelmet és cukrot, lisztet vagy zsíros konzerveket habzsoltak, nagy kínok közepette haldokoltak. Nem bírt el a gyomrunk ilyen megterhelést. Ebben a zűrzavarban, lármában, tülekedésben jelent

meg a fehér csillagos amerikai dzsip. Ebben a pillanatban hirtelen megdermedtek a mozdulatok, lecsillapodtak az emberek. Némán bámultunk rájuk, akárcsak ők ránk. Sokkolta őket a látvány. Ültek a dzsipjükben és némán bámultak minket. Úgy emlékszem, hogy ez sokáig, végtelenül sokáig tartott… A felszabadítók 20 000 hullára és 6000 élő emberre találtak, de azok is csontvázra hasonlítottak, akik még éltek. Végre az egyik amerikai megszólalt, azt mondta, hogy ők harci egységből valók, de mögöttük jön a Vöröskereszt, segítséget fog nyújtani nekünk. Aztán elmentek.
Az éjszakát egy csapat szabadkai munkaszolgálatossal töltöttem. Mind idősebbek voltak nálam, mégis befogadtak. Reggel elindultunk az erdő szélén az autóút mellett. Nem volt senki, se amerikaiak, se németek. Wels városa felé indultunk. Egy kilométert sem tettünk meg, amikor hirtelen döngeni kezdett a föld. Pánikba estünk. Valami fenyegető közeledett, olyan, mint a földrengés, mint a lavina. Egyszeriben megjelent egy amerikai motoros egység: tankok, ágyúk, harckocsik hosszú sora. Patton tábornok első hadserege a második világháború utolsó csatájába indult, a linzi csatába. Elképedve álltunk. Nekem lebénult a bal lábam, egy szabadkai orvos megnémult és eszét vesztette a roppant izgalomtól.
Megérkeztünk Welsbe. Egy osztrák nő elébünk jött, és behívott minket a házába. Elfogadtuk a meghívását. Hosszú idő után ekkor láttam meg magam a tükörben. Elszörnyedtem: egy halálfejet láttam magamra bámulni. Beesett szemek, csont és bőr. Nagyon beteg voltam. Új barátaim látták, hogy fogytán az erőm, hogy haldoklom, és hívták az amerikai mentőt. Jött egy mentőautó a Vöröskereszt jelével. Futásnak eredtem. Auschwitzban vöröskeresztes autóval vitték a krematóriumba a betegeket és az erőtleneket. Az amerikai ápolók rohantak utánam: Ne félj, mi nem németek vagyunk, ne félj… Megfogtak, erővel becipeltek a mentőautóba, és elvittek egy ideiglenes kórházzá átalakított iskolába. A barátaim megbíztak a feladattal, hogy viseljek gondot a szabadkai orvosra, aki elvesztette az eszét. Több mint negyvenéves volt, én vezettem kézen fogva, mondogattam neki, hogy mit csináljon, mit ehet, mit nem. Úgy bántam vele, mint egy gyerekkel.
Mivel nagyon köhögtem, az amerikai orvosok a Bad Schallerbach-i kórházba utaltak. Itt korábban SS-ek gyógyítkoztak. Most a volt lágerlakók

kórháza lett. Több mint egy év után itt feküdtem újra megvetett ágyba, amelyben volt párna és fehér lepedő. Olyan volt, mintha álmodnék. A lágerben számtalanszor álmodtam ezt az álmot. Megmérték a lázam. 40 fokra szökött föl a higanyszál. Kiütéses tífusztól szenvedtem, skorbutom is volt, az egész testemet gennyes sebek borították, tüdőgyulladás, dizentéria, a bal lábam megbénult. 35 kilót nyomtam. Ha az amerikaiak egy nappal később érkeznek, nem találnak életben.
Az amerikai és német katonaorvosok nagyon gondos ápolásának köszönhetően túléltem. Két hétig élet és halál között lebegtem. A fiatalságom és az erős szívem győzött. Azok közül, akik megérték a felszabadulást, soknak nem volt ilyen szerencséje, meghaltak a kórházban.
Amikor meggyógyultam, elmentem Linzbe, a jugoszláviai rabok lágerébe. Itt gyülekeztek a volt lágerlakók és a volt hadifoglyok. Egy este, 1945 augusztusában, a mi lágerünk parancsnoka, egy jugoszláv tiszt, azt mondta: Bajtársak, ez az utolsó éjszakátok Németországban.
Az osztrák határtól Szlovénián és Horvátországon keresztül át tíz napon át utaztam haza Zomborba. El voltak barikádozva az utak, a sínek szétszaggatva. Leállítottak bennünket, ellenőriztek, kihallgattak. Zomborba az amerikai és a német uniformis furcsa keverékében érkeztem meg. Az állomáson csoportok várták a hazatérőket. Amikor leszálltam a vagonból, odajött hozzám egy középkorú nő a Vöröskereszt szalagjával a karján, és megkérdezte: Szüksége van segítségre? Van hová mennie? Nem, nem kell segítség, válaszoltam határozottan, én hazamegyek.
Elindultam az állomásról. Dél volt, forró nyári nap. A vasútállomás előtti tér üres volt. Ráismertem az álomra, amit a lágerben sokszor álmodtam: megérkezem a szülővárosomba, Zomborba, kilépek az állomásról az üres térre, mely a forró nyárdélután napfényében ragyog. Most ez valóság volt, azonban én nem voltam ebben annyira biztos. Elindultam az állomás melletti parkon keresztül. Üres volt. Az üres járdán lépkedtem, és akkor egyszer csak feltettem magamnak a kérdést: hova megyek én? Leültem a közeli padra, és ráébredtem arra, hogy nem tudom, hova indultam, hogy voltaképpen nincs hova mennem.
Onnantól kezdve, hogy azon a baljós júniusi napon megérkeztem Auschwitzba, egészen eddig a pillanatig az üres parkban, én nem sír-

tam, bármin mentem keresztül. Elvesztettem anyámat és sok barátomat, akikkel a lágerben kötöttem barátságot, de sohasem sírtam el magam. Azon a nyári délutánon a magányos padon a zombori parkban sokáig sírtam, hangosan zokogtam, mint egy gyerek. Felfogtam, hogy minden szét van rombolva, hogy teljesen egyedül maradtam, hogy tönkretették a gyerekkoromat, hogy kikerültem ugyan a pokolból, de a poklot örökké magamban fogom hordani.

(1991)

RADICS Viktória fordítása

JEGYZETEK

[1] A szöveg eredetileg a következő kötetben jelent meg: Jaša Almuli (2002): *Živi i mrtvi*. Beograd, S. Mašić, 291–319.